

УДК 821.161.2'06.09(092) Малярчук Т.

DOI: 10.31471/2304-7402-2025-21(77)-259-266

РЕЦЕПЦІЯ НАРОДНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У РОМАНІ ТАНІ МАЛЯРЧУК «ЗАБУТТЯ»: СУБЛІМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СВІТОМИСЛЕННЯ

Ірина Фотуйма

Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека
ім. І. Франка; e-mail: irusiafotuima@gmail.com

Мета. Метою статті є аналіз процесів народної ментальності, а також самоідентифікації етнічної приналежності крізь призму внутрішніх імпульсів та поривань головної героїні роману Тані Малярчук «Забуття». На основі часового континууму зіставляються світогляди та принципи бачення культурницького та політичного призначення особистості у житті певного етносу.

Дослідницька методика. Теоретико-методологічною базою пропонованого дослідження є літературознавчі розвідки, зокрема Т. Хом'як, О. Вертипорох, М. Гірняк, Е. Левінас, Л. Лукіної та ін. З-поміж використаних **методів** дослідження виокремлюємо герменевтичний (полягає у тлумаченні поняття народної ментальності), компаративний (у зіставленні часових відрізків та системи світоглядних координат) та метод рецептивної естетики (в дослідженні емоційно-експресивного впливу історичних діячів на свідомість потенційного реципієнта).

Результати. У результаті дослідження виявлено особливості прозового мислення Тані Малярчук, яке полягає у своєрідній манері інтерпретації народної ментальності та сублімації українського світомишлення.

Наукова новизна статті пов'язана із намаганням комплексного та системного аналізу прозової інтерпретації історичної реальності у художньому світомишленні Тані Малярчук.

Практичне значення. Результати пропонованого літературного дослідження можна застосувати в наукових працях та у профільних освітніх курсах, присвячених пропонованій проблематиці.

Ключові слова: рецепція, народна ментальність, сублімація, онтологія буття, ментальність, пам'ять, хронологія.

Головні герої прозової спадщини Тані Малярчук, на перший погляд, чудернацькі та химерні індивіди, які особливим способом формування власного світоустрою намагаються змінити організацію життя інших людей. Врешті, авторка пише не лише про світобудову, а й про

першопричини руйнації людської душі, про найтонші матерії буття та про найбільші трагедії існування.

Роман письменниці «**Забуття**», якби парадоксально це не звучало, про пам'ять. Проте мова йде не про ту питому специфічну особливість людського організму як здатність до спогадів та й, власне, до сублімації цих спогадів у реальне життя, а радше про ментальну особливість пам'ятати дії та вчинки людей, які спричинилися до формування людської культури і літератури загалом. У центрі роману – загадкова, яскрава історична особа. Хоча прикметник «яскрава» не означає найвідоміша і найпрочитаніша в сучасному українському суспільстві. Мова йде про В'ячеслава Липинського. Опираючись на історію, окреслимо той факт, що головний герой виходець із польського шляхетського середовища, який зумів реалізувати себе як український політичний філософ, соціолог, історик.

Його діяльність переважно опиралася на консервативні позиції, більше того – навіть на монархічні. Він відстоював територіально зумовлену єдність різних класів та етносів, що мешкають на території однієї країни. В. Липинського авторка зображує не крізь призму його політичних, культурних чи громадських заслуг, а більшою мірою особистісно, відтворюючи на його тлі людину посеред обставин. Не буденна історія головного персонажа, який раптом заперечує питому польське ім'я Вацлав і вирішує назватися на український манер В'ячеслав, репрезентується через його почуттєвий фонд: кохання, імпульсивність, ентузіазм, хвороби, впертість, затятість тощо. Як і його добу письменниця пропонує побачити не через ключові історичні події, державні рішення і політичні угруповання, а радше через радикальну та рішучу індивідуальність В. Липинського, який відстоював кордони чужої держави пристрасніше, аніж власної.

Сама авторка зауважує, що її роман «**Забуття**», «про сто років втраченої пам'яті. Це спроба згадати забуте. А також об'єднати індивідуальне і колективне українське, історичну достовірність і художню вигадку, кохання і покликання, божевілля і здоровий глузд...» [1, с. 20]. Символічна назва «**Забуття**» доволі тонко перегукується із ключовим лейтмотивом роману Софії Андрухович «**Амадока**». Якщо у тексті роману С. Андрухович концепт безпам'ятства репрезентується озером Амадокою, то метафоричною основою сюжету Т. Малярчук є алегоричний образ Синього кита як всепоглинаючого монстра часу. У його череві зникає пам'ять про героїв і злочинців нашої історії. У його глибоких надрах нараторка шукає важливі скарби історичної пам'яті, щоб врятувати їх від остаточного щезання: *«Процес мого неминучого зникання розпочався в хвилину мого народження. І що довше я живу, то більше щезаю. Щезають мої почуття й емоції, мій біль і моя радість, щезають місця, які я бачила, і люди, з якими зустрічалася. Щезають мої спогади, мої думки. Щезає моє розуміння світу. Щезає моє тіло, кожного дня*

дедалі більше. Світ в мені і навколо мене безслідно щезає, і я нічого не можу зробити, щоб його вберегти» [6, с. 10].

В українців, на жаль, було достатньо часу, аби забути: про далеке і трагічне минуле, про грікі наслідки вчорашності, про особисту гідність, боротьбу, втрати та поневіряння. Проте в останній момент ми встигли схаменутися, застрибнути, так би мовити, до потяга пам'яті й тепер маленькими шматочками вибируємо розтрошені тоталітарною системою уривки наших ментальних спогадів. Уособленням такої пам'яті, або іншими словами пам'яті як подяки чи відплати, є образ В. Липинського. Акцентуємо певним чином на свідомій відстороненості громадського діяча від польського імені, проте за життя у нього було багато імен, творчих і політичних псевдонімів, якими він послуговувався у нестабільному ритмі життя, але в батьківському домі, попри наполегливі й навіть радикальні переконання з боку самого Липинського, він завжди був Вацлавом Ліпінським – польським шляхтичем із глибокою українською душею. Сама ж авторка якось ніби суб'єктивно окреслила ще один номінатив його внутрішнього стану. Це ім'я, на думку письменниці, підійде кожній особі, яка бодай раз у житті поставала перед складним життєвим вибором: *«А який він справжній? Ренегат. Зрадник. Свій. Чужий. Поляк. Українець. Вацлав. В'ячеслав. Хто він? Відповідь ховалася в гущавинах розуму, але Липинський вже здогадувався, що вона не мала значення. Не мало значення, ким він був, мало значення – ким він хотів стати. Липинський мусив вибрати чиюсь сторону, але хоч би яку сторону він вибрав – однаково буде зрадником. Зрадник – його нове ім'я. І вся життєва сила відтепер піде на те, щоб носити це ім'я з гордістю»* [6, с. 37–38].

Імовірно, авторка мала на увазі той факт, що зрадником чи, власне, відступником він був в очах польської інтелігенції, оскільки відвернувся від «польської сййності» і ревно відстоював права українців. Останні досить довго дивилися в його бік насторожено та обережно, але з часом розуміємо, що діяльність цього знаного діяча не викликає ніяких негативних конотацій окрім об'єктивної поваги нинішніх поколінь. Дивний вроджений націоналізм у нетрях польської свідомості не міг не бентежити навколишніх, так само як не міг не спантеличити душі самого Липинського. Сама ж Т. Малярчук в одному зі своїх інтерв'ю дала невеличку ремарку, щодо націоналізму на сторінках її роману, міркуючи, що *«Український націоналізм занадто балакучий і занадто героїчний, а ці речі між собою майже ніколи не поєднуються»* [7, с. 4].

Національна спрямованість головного героя не була балакучою, оскільки, перебуваючи на той час у польському середовищі, говорити про права іншої держави було ганьбою чи навіть злочином, на думку корінних громадян: *«Коли Липинський закінчив, зала заціпеніло мовчала. Пальці доповідача впилися в зіжмакані і скроплені гарячим потом аркуші паперу, все тіло тремтіло. Молода жінка підвелася на останніх рядах. Стало*

так тихо, що Липинський міг чути загрозливий шурхіт її спідниць. – Ганьба! – вигукнула жінка, і тієї миті їхні погляди зустрілися. Жінка дивилася велично і зневажливо водночас, подібні погляди Липинський ловив на собі від матері. – Ганьба! Ганьба! – знову і знову вигукувала жінка, доки публіка не отямилася й не підхопила собі» [6, с. 52]. Проте В. Липинський наперекір усім перешкодам та заборонам свято вірив у державу, яка за корінною приналежністю ніколи йому не належала.

Т. Малярчук доволі майстерно переплітає минуле і сучасне, яке репрезентується іншою сюжетною лінією – постаттю непримітної молодой жінки. Юна бунтарка прагне знайти пояснення своєму незрозумілому бажанню, яке полягає у наполегливому процесі пошуку. За самим шуканням ховається банальне: особисте щастя, боротьба зі спонтанними панічними атаками, різнорідність власного єства, а між усім цим – життя видатного історика, доля якого в один момент видається важливішою, аніж власна. Героїню сколихнув невеликий некролог на шпальтах однієї із місцевих газет: *«Вже пізніше мою увагу привернули великі чорні заголовні літери з передової, які сумлінний читач не мав права проміняти на арешт чиказького тангстера. Всього три налитих чорною друкарською фарбою слова. Їх неможливо було не побачити. По спині війнуло моторошним холодком. Я перечитувала заголовок знову і знову, аж доки перестала будь-що відчувати. Знову і знову: УМЕР В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ»* [6, с. 11]. Згаданий епізод засвідчує роздвоєність та дзеркальність роману, оскільки паралельні історії обох персонажів, як шальки терезів, що у певний момент розгерметизовуються, і стає незрозумілим, хто про кого насправді розповідає.

Письменниця доволі ретельно ставиться до фактологічного матеріалу, архівних даних і до хронологічних рамок життя самого Липинського. Окремо згадується навчання історика у Ягеллонському університеті у Кракові, знаковим та символічним, на думку письменниці, стало знайомство з Богданом Лепким, з яким згодом В. Липинський доволі близько заприятелював. Особисте життя громадського діяча Т. Малярчук подає крізь призму тогочасних політичних стосунків. З огляду на всю небайдужість до всього українського, надмірну пристрасть до української історії та особливий пієтет до сакральності традицій, дружиною Липинського стала затята та безкомпромісна полячка зі збіднілого шляхетського роду – Казимира: *«Казимира мало надавалася на роль, яку їй готував Липинський, ночами вимріюючи їхнє подружнє життя до найменших подробиць. Роль вірної соратниці і мовчазної помічниці була не для неї. Мовчати і бути вірним мусив той, хто мав необережність у цю фурію закохатися»* [6, с. 65–66]. Ця жінка була радше уособленням польської сторони в житті Липинського, аніж спонукою до його розвитку в бік українства, оскільки вона по-всякому прагнула знищити у глибині його душі В'ячеслава, залишивши для себе Вацлава, проте, на щастя, їй це не

вдалося. Зрештою, на думку Л. Лукіної «їхній шлюб не можна назвати вдалим. Таня Малярчук як майстерна письменниця, звісно ж, не могла оминати увагою такої колоритної й заплутаної любовної історії й водночас особистої драми свого невигаданого персонажа». [5, с. 79].

Попри все ключовим лейтмотивом згаданого художнього полотна є здатність до повернення із забуття значущих та вартісних подій, людей, дій, вчинків тощо. Розуміємо, що контрверсійна постать поляка з українською душею Липинського здатна існувати за рахунок функціонування ліричної героїні. Минуле тісно переплітається з майбутнім, тому свій сенс існування непересічна жінка вбачає у пам'яті про цю непересічну постать. Для В. Липинського внутрішньою спонукою до пошуку власної сутності стало усвідомлення себе українцем. Для героїні точкою відліку стає підсвідома ініціація, коли з дитини своїх батьків, вона перетворюється на онуку дідів і бабів, тобто на знакову структурну одиницю пам'яті, за якою стояло набагато більше невисловленого, формотворчого та самоствердного. Вловлюючи думку М. Гірняк, яка вважає, що «спроба адекватно осягнути проблему ідентичності особи обов'язково передбачає зосередження уваги на “іншому”, який існує всередині кожної людини і стає причиною її внутрішньої “розшарпаності”» [3, с. 200]. Такою причиною для розхитаної свідомості жінки є постать Липинського, який також самозречено намагався осягнути роздвоєність власної натури.

Не зловживаючи та не насичуючи деталями власний текст, авторка створила повноцінний, живий образ. Імовірно, саме через це депресивно-маніакальні стани нараторки із вкрапленнями про її *«золотоволосих чоловіків»*, які вриваються у прекрасне минуле, дратують та бентежать своєю тривіальністю, вони свого роду стають активізатором, що пробуджує від сну, у якому світ з ідейними політиками та прогресивними громадськими діячами практично близький до еталонного, попри криваві війни і зради. Здається, що під ликами головних героїв ховаються маски, тобто вони мовби несправжні. Доцільною щодо цього вважаємо сентенцію Е. Левінаса, який переконаний у тому, що «буття не має тотожності, а обличчя – це маски» [4, с. 29].

Т. Малярчук немов постійно кричить між сторінками власного тексту про те, що все витворене її героїнею життя, – штучне, продумане нашвидкуруч з певною метою, про яку стане відомо пізніше. Але історія В. Липинського відтворена в найяскравіших фарбах та із найтоншими деталями. Авторка подає читачеві навіть те, про що він розмовляв із своїм секретарем і яким предметом кидала у голову його тітка дядькові під час спонтанної та емоційної родинної сварки. Врешті, в один момент стає незрозумілим, чи це студентка пише про Липинського, чи то він розповідає про її життя. Письменниця ніби хоче озвучити ключову затаєну істину, мовляв, ось у минулому були визначні та прогресивні людитани, справжні гіганти думки, які були здатні на істинні пристрасті.

Саме вони боролися і відстоювали права України. В. Липинський намагався еволюційністю своїх ідей пробудити незряче українське селянство, В. Доманицький наполегливо займався упорядкуванням «Історії України», а безіменна, навіть не найперша на курсі, студентка пише реферат про око чи то хруща, чи то кліща, при цьому називаючи себе «*королевою плісняви*», а власних друзів «*лицарями ордену пива*». Читач не розуміє, де межа реальності у вигаданому світі авторки і чи взагалі фабульний перебіг у художньому просторі має бодай якусь логіку. Знецінення особистості головної героїні на тлі інших персонажів (навіть силачки баби Соні чи діда Бомчика) применшує навіть її роль у власній свідомості: «*Я – крихітна жива істота, яка раптом почала смертельно боятися жити*» [6, с. 184]. У якийсь момент либонь можна погодитися на певний відсоток неправдивості у художньому тексті Т. Малярчук, оскільки зрозумілим є той факт, що художність – це передовсім обрамлення наявних реалій формами вигадки та уяви, а головним критерієм якості літературного письма є його внутрішня логіка, навіть якщо вона є доволі химерною та містичною. Влучно щодо особливостей письма Т. Малярчук висловлювалася О. Вертипорох, резюмуючи, що «авторerefлексія творів Т. Малярчук лежить на межі раціонального й інтуїтивного досвіду. Її текст є акцентованим індивідуальним “Я” крізь призму Іншого – іншої жінки, родини, чоловіка. Одним із способів світогляду авторки є переживання й аналіз власної психології, хворобливого стану, дитячих комплексів і страхів» [2, с. 101].

Підсумовуючи вищезначене, розуміємо що прозовий стиль Т. Малярчук має особливий відгомін власних саморефлексій та самоспостережень. Це, по суті, закодована модель онтологічного буття індивіда, в основі якого лежить драматичний конфлікт ідеалу та реальності. Взявши до уваги непересічний образ молодого, рвйного та емоційного філософа, історика та громадського діяча, авторка міркує не просто про особу на тлі історії, а про історію, яка транспонується відомими іменами та прізвищами. Зокрема, у тексті можна зустріти постаті І. Франка, Є. Чикаленка, Б. Лепкого, О. Назарука, В. Доманицького тощо. Це свідчить про широкий діапазон авторської думки та мислення, які охоплюють тривалий відрізок історичної епохи. Образ безіменної нараторки більшою мірою відтворює розхитаний авторський світ та її розгубленість. Врешті, ключова мета згаданого тексту – повернути із забуття не тільки відомі прізвища, а й приховані страхи, амбіції, бажання та й загалом ту ментальну пам'ять, яка дозволяє нам чути себе людьми, які приналежні до певного етносу.

Література

1. Апрелько К. У череві синього кита. *Голос України*, 2016. № 194–195. С. 20.

2. Вертипорох О. «Ендшпіль Адольфо або троянда для Лізи» Тані Малярчук: Психоаналітична інтерпретація. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*, 2018. № 1. С. 99–109.
3. Гірняк М. Таємниця роздвоєного обличчя: Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича. Львів: Літопис, 2008. 286 с.
4. Левінас Е. Між нами: Дослідження. Думки про іншого. Київ: Дух і Літера, 1999. 312 с.
5. Лукіна Л. Постать В'ячеслава Липинського як взірець поєднання польської національності та української ідентичності (на матеріалі роману Тані Малярчук «Забуття»). *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. С. 78–82.
6. Малярчук Т. Забуття: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 256 с.
7. Малярчук Т. Мовчазний націоналізм. *Галицький кореспондент*, 2011. № 28. С.4.
8. Фотуйма І. Симфонія голосів: рецепція творчості сучасних письменниць Прикарпаття. Бруструри: Дискурсус, 2024. 368 с.
9. Хом'як Т. Рецепція образу В'ячеслава Липинського в романі Т. Малярчук «Забуття». *Література й історія: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (11–12 жовтня 2018 р.) / редкол.: Н. В. Горбач (відп. ред.), В. М. Ніколаєнко (ред.-упоряд.), І. М. Бакаленко (техн. ред.) та ін.* Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2018. С. 162–164.

RECEPTION OF NATIONAL MENTALITY IN TANYA MALYARCHUK'S NOVEL FORGETTING: SUBLIMATION OF UKRAINIAN WORLDVIEW

Iryna Fotuyma

Ivano-Frankivsk Regional Universal Scientific Library named after I. Franko
e-mail: irusiafotuima@gmail.com

Purpose. The purpose of this article is to analyze the processes of folk mentality and the self-identification of ethnic belonging through the prism of the inner impulses and aspirations of the protagonist in Tanya Malyarchuk's novel *Forgetting*. Based on the temporal continuum, the study compares worldviews and principles regarding the cultural and political roles of the individual within the life of a particular ethnic group.

Research Methodology. The theoretical and methodological foundation of this research includes literary studies by T. Khomyak, O. Vertyporokh,

*M. Hirniak, E. Levinas, L. Lukina, and others. Among the applied research **methods**, we highlight the hermeneutic method (interpreting the concept of folk mentality), the comparative method (comparing time periods and systems of worldview coordinates), and the method of receptive aesthetics (analyzing the emotional-expressive impact of historical figures on the consciousness of the potential recipient).*

Results. *The study reveals the individualistic nature of Tanya Malyarchuk's prose thinking, characterized by a unique approach to interpreting folk mentality and sublimating the Ukrainian worldview.*

Scientific Novelty. *The scientific novelty of this article lies in its attempt at a comprehensive and systematic analysis of the prose interpretation of historical reality within the artistic worldview of Tanya Malyarchuk.*

Practical Significance. *The results of this literary study can be applied in academic research and in specialized educational courses focused on the proposed subject matter.*

Keywords: *reception, folk mentality, sublimation, ontology of being, mentality, memory, chronology.*